

АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН ТЕМНО-СІРОГО ОПІДЗОЛЕНОГО ГРУНТУ ТА ПРОДУКТИВНІСТЬ АГРОЦЕНОЗІВ

Проведено агроекологічне вивчення стану темно-сірого опідзоленого ґрунту північно-західної частини правобережного Лісостепу. Оцінена продуктивність агроценозу ланки сівозміни залежно від застосовуваних систем удобрення – традиційної, органічної та органо-мінеральної.

Постановка проблеми

Під впливом господарської діяльності людини відбуваються істотні зміни в структурі і функціях екосистеми ґрунту. Застосування інтенсивних та екстенсивних систем землеробства в північно-західній частині правобережного Лісостепу призводить до значних величин відчуження поживних речовин в ґрунті, дегуміфікації, цементації структури ґрунту. При цьому порушується будова ґрунтового профілю, а також втрачається потенціальна родючість ґрунту, відновлення якого потребує багато часу.

У північно-західній частині правобережного Лісостепу України довготривала дія антропогенного чинника, наслідком якої є високий ступінь розораності сільськогосподарських угідь (79%), нестача технологій вирощування сільськогосподарських культур пов'язані з переходом сільськогосподарських підприємств на різні форми власності (СФГ, СТОВ, ПОП, акціонерні товариства закритого та відкритого типу), забруднення агроценозів важкими металами, пестицидами та нітратами, а також інші негативні процеси, призвели до значного погіршення агроекологічного стану і зниження родючості ґрунтів [2].

У зв'язку зі значним порушенням ландшафтно-екологічної рівноваги між співвідношенням природних і сільськогосподарських угідь, а також при неможливості подальшого розширення площ ріллі, розвиток аграрного фактора в регіоні безсумнівно буде розвиватися на основі адаптивно-ландшафтного землеробства, оптимізації структури посівних площ і подальшого нарощування засобів інтенсифікації [6]. Прогресивна думка все більш схиляється до необхідності біологізації землеробства, тобто зміни частини хіміко-технологічних ресурсів біологічними, проте в країнах, де постійно підтримується висока продуктивність сільськогосподарського виробництва, дози мінеральних добрив залишаються досить високими 250–600 кг/га діючої речовини.

Виникає необхідність прогнозування агроекологічної ситуації, вдосконалення управління родючістю та продуктивністю агроценозів у конкретних ґрунтово-кліматичних та господарських умовах, а також забезпечення працівників аграрного сектора необхідною науковою інформацією про агроекологічний стан ґрунтів і рекомендаціями для усунення негативних екологічних наслідків [7].

Аналіз останніх результатів досліджень

Високі та стійкі врожаї сільськогосподарських культур можна отримати лише при достатньому та збалансованому мінеральному живленні рослин, забезпечивши їх всіма необхідними елементами живлення.

Для науково обґрунтованого визначення їх норм у виробничих умовах землекористувачів необхідно володіти достовірною інформаційною базою, враховуючи агрохімічні, агроекологічні властивості ґрунтів, біологічні особливості рослин, вплив попередників і других факторів на ефективність засобів хімізації, що застосовуються [4].

Використання засобів хімізації призводить до істотних змін у ґрунті. Щоб у повній мірі враховувались ці зміни необхідно проводити детальні дослідження впливу агрохімікатів на фізико-хімічні та агрохімічні властивості ґрунтів. Питання збереження та відтворення родючості ґрунтового покриву особливо гостро стоїть для земель інтенсивного сільськогосподарського використання в північно-західній частині правобережного Лісостепу, де внаслідок високого ступеня розораності сільськогосподарських угідь посилюються деградаційні процеси [3–5].

Провінція правобережного Лісостепу відноситься до Житомирсько-Бердичівського агроґрунтового району, який займає вузьку, протягнуту з заходу на схід, передподільську смугу так званого Козятинського плато.

За структурою ґрунтового покриву район поділяється на два підрайони: Житомирський та Бердичівський з перевагою чорноземів опідзолених та темно-сірих опідзолених ґрунтів [1]. Темно-сірі ґрунти в лісостеповій частині Житомирської області займають площу 67,9 тис.га і використовуються переважно як орні землі [5], тому деградаційні процеси характерні для ґрунтового покриву Лісостепу, досить інтенсивно відбуваються й на цих ґрунтах, що негативно позначилось на їх родючості.

Пошук шляхів вдосконалення управління родючістю темно-сірих опідзолених ґрунтів, збереження біосферних та екологічних їх функцій, а також підвищення продуктивності сільськогосподарських культур можна отримати внаслідок проведення спостережень в довготривалих стаціонарних дослідках, що й було поставлено за мету досліджень.

Об'єкти і методика досліджень

Дослідження проводили у 2002–2006 рр. в стаціонарі з елементами біологізації землеробства, розміщеному на землях «Інституту сільського господарства «Полісся» УААН в північно-західній частині правобережного Лісостепу – в селі Стара Чорторія Любарського району Житомирської області. Ґрунт темно-сірий опідзолений, легкосуглинковий, який характеризується слабкислою реакцією сольової витяжки (рН КСІ=6,1), вміст гумусу в орному шарі (0–25см) становить 2,5–2,8%, рухомих сполук азоту 14,0 мг/100гр ґрунту, фосфору 26,0–33,2 і обмінного калію 8,0–14мг/100гр ґрунту, сума обмінних основ 7,5–9,6мг.екв/100 гр ґрунту.

Дослідження проводили за схемою однофакторного польового дослідку. Вивчались наступні системи удобрення:

1. Традиційна система удобрення (контроль) з повною нормою мінеральних і помірною нормою органічних добрив, яка застосовується при інтенсивних технологіях вирощування сільськогосподарських культур, а саме насиченість 1 га сівозмінної площі органічними добривами становила 11,2 т, мінеральними 174,9 кг.д.р. з рорзрахунку на запланований врожай;

2. Органічна, де на 1 га. сівозмінної площі вноситься тільки 22,5 т. органічних добрив;

3. Органо-мінеральна, з помірною нормою мінеральних та органічних добрив і сидеральною культурою – олійною редькою. При цьому насиченість 1 га сівозмінної площі органічними добривами становить 18 т., мінеральними добривами – 44,9 кг.д.р.;

4. Органо-мінеральна, з помірною нормою мінеральних і органічних добрив та застосуванням сидеральної культури і побічної продукції (соломи), при цьому насиченість 1 га сівозмінної площі органічними добривами становить 13,4 т., мінеральними добривами – 44,9 кг.д.р., сидерильна культура – олійна редька, побічна продукція – солома, стебла кукурудзи.

Площа посівної ділянки 267,53 м/кв., облікової – 166,65 м/кв., повторність дослідку – триразова. Всі лабораторні роботи щодо дослідження ґрунтів виконувались в Житомирському державному

проектно-технологічному центрі охорони родючості ґрунтів та якості продукції (атестат акредитації УА 6.0001. Т.720 від 27.08.2001 р.)

Аналітичні дослідження виконані за загальноприйнятими методами: гумус – за Тюріним в модифікації Пономарьової і Плотнікової (ГОСТ 26213-84), азот, що легко гідролізується – за Корнфілдом (ГОСТ 2621-84), рухомі форми фосфору, обмінного калію – за ГОСТом 22204-84, рН КСІ – за ГОСТом 2649-85, гідролітична кислотність – за Каппеном-Гільковицем; рН Н₂О – потенціометричним методом; сума обмінних основ – за Каппеном. Облік врожаю основної продукції проводився подільночно, ваговим методом, а врожай побічної продукції визначали методом пробного снопа. Енергетичну поживність і перетравний протеїн – розрахунковим методом. Енергетичну ефективність різних систем удобрення за методикою О.К. Медведовського та П.І. Іванченка (1988).

Результати досліджень

Вирішення проблеми ефективного управління родючістю ґрунтів, отримання необхідного рівня урожайності сільськогосподарських культур та продукції високої якості в умовах північно-західного Лісостепу України пов'язане зі зміною гумусового стану ґрунтів, а також з підтриманням позитивного балансу поживних речовин N, P₂O₅, K₂O в темно-сірому опідзоленому ґрунті.

У період 2002–2006 рр. вивчали вплив варіантів системи добрив на кількісні та якісні зміни органічної речовини та елементів живлення в темно-сірому опідзоленому ґрунті за умов біологізації землеробства.

Таблиця 1. Вплив різних систем удобрення на вміст і запаси гумусу та елементів живлення в темно-сірому опідзоленому ґрунті

Варіант досліджу	Шар ґрунту, см	Вміст гумусу %	Запаси гумусу т/га	Лужно ігдролізований азот	Рухомий фосфор	Обмінний калій
				мг/кг ґрунту		
Традиційна (контроль)	0–25	2,68	80,4	71,4	249	92
	25–40	1,62	29,2	43,4	229	82
Органічна	0–25	3,12	93,6	77,0	265	105
	25–40	2,45	44,1	60,2	258	100
Органо-мінеральна А	0–25	2,86	85,8	70,0	253	80
	25–40	1,99	35,8	51,8	258	75
Органо-мінеральна В	0–25	2,82	84,6	70,0	240	82
	24–40	2,16	38,9	51,8	243	78

Найбільше зростання вмісту гумусу і в абсолютному, і у відносному значенні було характерне для варіанту, де застосовували лише органічні добрива. Проте у варіантах, де до органо-мінеральних добрив долучали сидерати і побічну продукцію, також спостерігають збільшення гумусу. Найбільше зростання цього показника щодо контролю відмічалось саме в

підорному 25–40см шарі ґрунту. Загалом елементи біологізації сприяли зростанню вмісту гумусу в орному шарі на 0,14–0,44% (4,2–13,2 т/га).

Найбільша кількість лужногідролізованого азоту в 0–25см шарі ґрунту було виявлено у варіантах досліду, де застосовували органічну систему удобрення (77,0 мг/кг ґрунту). При цій системі внесення добрив спостерігалось значне підвищення рухомого фосфору 265 мг/кг ґрунту і обмінного калію – 105 мг/кг ґрунту.

Метою створення будь-якої агроєкосистеми є одержання необхідної продукції, тому продуктивність агроценозів є чи не найбільш важливим показником ефективності функціонування агроєкосистеми щодо екології.

Дослідженнями встановлено, що за умови комплексного застосування органо-мінеральних добрив, сидератів та побічної продукції значного зниження врожайності сільськогосподарських культур ланки сівозміни порівняно з застосуванням традиційної системи удобрення, яка передбачає внесення в ґрунт повної норми мінеральних добрив (табл.2), не спостерігається різниця у врожаї коливається в незначних межах.

Таблиця 2. Вплив різних систем удобрення ґрунту на урожайність сільськогосподарських культур ланки сівозміни (2003–2005 рр.)

Культура	Варіанти системи удобрення	Урожайність, ц/га				
		2003 р.	2004 р.	2005 р.	Середнє за 2003–2005 р.	+/- до контролю
Горох	Традиційна (контроль)	24,5	31,7	32,3	29,1	-
	Органічна	30,9	25,9	28,4	28,4	-0,7
	Органо-мінеральна А	21,5	26,1	31,2	26,2	-2,9
	Органо-мінеральна В	23,4	27,7	28,3	26,4	-2,7
	Н I P 05	4,5	1,7	1,8	1,3	
Озима пшениця	Традиційна (контроль)	31,4	41,4	40,8	37,8	-
	Органічна	29,7	27,5	32,4	29,8	-8,0
	Органо-мінеральна А	29,7	37,4	33,7	33,6	-4,2
	Органо-мінеральна В	30,7	37,6	33,6	34,3	-3,5
	Н I P 05	0,5	2,2	5,5	3,0	
Цукрові буряки	Традиційна (контроль)	358,0	383,0	316,0	352,3	-
	Органічна	243,0	268,0	243,0	297,5	-54,8
	Органо-мінеральна А	270,0	286,0	264,0	272,0	-80,3
	Органо-мінеральна В	310,0	272,0	254,0	278,6	-73,7
	Н I P 05	42,2	32,0	26,2	28,1	

Результати досліджень свідчать, що за урожайністю зернових культур, особливо озимої пшениці, із органо-мінеральних варіантів позитивно виділяється органо-мінеральний В, –поєднання органічних і мінеральних добрив із сидератами і побічною продукцією. Тут середня врожайність озимої пшениці на полях сівозміни становить 34,3 ц/га, що менше на 3,5ц/га у порівнянні з контролем; врожайність гороху також була більш продуктивною на органо-мінеральній В – 26,4, що становить 2,7 ц/га менше, ніж у контролі. Ефективною за роки досліджень показала себе органічна система удобрення, де одержали максимальний врожай – 297,5 ц/га цукрових буряків. Загалом же, альтернативні до традиційної системи удобрення темно-сірого опідзоленого ґрунту, за умови безпечного

позитивного впливу на його агроекологічний стан не приводили до значного зниження продуктивності агроєкосистеми.

Висновки

1. Однією із основних умов вирішення завдання підвищення продуктивності агроценозів, в сучасних екологічних умовах є формування відповідних до вимог сільськогосподарських культур фізико-хімічних властивостей орних земель.
2. За умови комплексного застосування біологічних засобів відтворення родючості темно-сірого опідзоленого ґрунту значного зниження врожайності озимої пшениці (7,2–10,1%) та цукрових буряків (9,3–10,4%) порівняно з застосуванням традиційної системи удобрення не спостерігається.
3. Біологічні фактори відтворення родючості ґрунту безперечно не варто протиставляти засобам хімізації (в даному випадку – мінеральним добривам), оскільки за умов науково обґрунтованого застосування агрохімікатів підсилюється дія біологічних факторів, і навпаки, за біологічних факторів підвищується ефективність мінеральних добрив, особливо, на високопродуктивних культурах (цукрові буряки, озима пшениця).
4. Використання на добриво сидеральних культур і побічної продукції дає можливість отримувати порівняно високі врожаї сільськогосподарських культур за відносно низького рівня доз мінеральних добрив, що особливо важливо при сучасному фінансовому стані більшості сільськогосподарських підприємств.

Подальші дослідження, на наш погляд, слід зосередити на розробці ефективних біологічних систем удобрення сільськогосподарських культур у короткоротаційних сівозмінах та у проведенні постійного моніторингу за станом родючості темно-сірого опідзоленого ґрунту в агроекологічних умовах північного Лісостепу, щоб не допустити різкого її зниження.

Література

1. *Скорина С.О.* Агроґрунтові райони Лісостепу правобережного та західного. Агрохімія і ґрунтоводство. Випуск 12. Видавництво «Урожай» Київ, 1969. – С.92–93.
2. *Тарарико О.Г.* Агроєкологіческие основы почвозащитного земледелия. К.: Урожай, – 1990. – С.93–127.
3. Агроєкологіческая оценка земель Украины и размещение сельскохозяйственных культур. Под ред. *В.В. Медведева*. – К.: Аграрная наука. – 1997. – 162 с.
4. Сівозміни – основа інтенсифікації землеробства. Л.А. Барштейн і інші – К.: Урожай 1995. С.8–31.
5. *Галич М.А., Стрельченко В.П.* Агроєкологічні основи використання земельних ресурсів Житомирщини. – Житомир; вид-во Волинь, 2004, – 184с.
6. *Надточій П.П., Вольвач Ф.В., Гермашенко В.Г.* Екологія ґрунту та його забруднення. – К.: Аграрна наука. 1997. – 285 с.
7. Родючість ґрунтів: Моніторинг та управління./ *Медведев В.В., Чесняк Г.Я., Полупан М.І.* та інші. Під ред. *В.В.Медведева*. – К.: Урожай.1992. –248 с.